
K opisom bolezni in smrti z logičnimi osebki v Slovenskem lingvističnem atlasu 1

Vlado Nartnik

Cobiss: 1.03

Prvi zvezek Slovenskega lingvističnega atlasa se nanaša na človeka – na njegovo telo, bolezni in družino. Med imenskimi gesli za bolezni in smrt so posebnost opisi, ki imajo namesto iskanega samostalnika zapisane glagolske frazeme pa tudi elipse z zamolčanim glagolskim jedrom. Glagolska gesla se spet rada vključujejo v stavke s formalnimi in logičnimi osebki.

Ključne besede: opis, formalni in logični osebek, soodvisni, vmesni in dodatni met, osebni in stvarni met, splošnostvarni met

Describing diseases and death using logical subjects in the first volume of the *Slovenian Linguistic Atlas*

The first volume of the *Slovenian Linguistic Atlas* refers to the semantic field 'man'—his body, diseases, and family. Among the nominal entries for diseases and death, descriptions using verbal phrasemes and ellipses more or less lacking the verbal root stand out. Verbal entries tend to be used in sentences with formal and logical subjects.

Keywords: description, formal and logical subject, first, second, and third actant, personal and non-personal actant, ambient actant

0 Gesla za bolezni in smrt

Prvi zvezek Slovenskega lingvističnega atlasa se nanaša na človeka – na njegovo telo, bolezni in družino – in obsega 151 gesel (SLA 1.2: 9, 24). Pri tem jih od 129 samostalnikov 18 zaznamuje bolezni in smrt: *rana, tvor, mozolj, bradavica, zanohtnica, garje, šen, ošpice, kašelj, nahod, bezgavka, mrzlica, revma, vodenica, jetika, kuga, smrt* in *mrlič*. Sledi 17 pridevnikov in od tega jih 10 zadeva bolezni: *zdrav, bolan, slep, gluhi, šepav, grbast, suh, debel, trebušast* in *živčen*. Od vsega 5 glagolov pa se dva prav tako nanašata na smrt: *umreti* in *stegniti se*.

1 Neglagolska gesla

Podani pregled sloni na knjižnih vprašanjih, medtem ko je v narečnih odgovorih zlasti na neglagolska vprašanja namesto iskanega samostalnika kdaj pa kdaj zapisan

pridevnik in obratno, tako ob veznem glagolu *biti* kakor ob sevnem glagolu *imeti* (Zimek 1963: 124):

vodenica → *biti vodeničen*
zdrav → *biti hrust*
ošpice → *imeti ven vrženo*
trebušast → *imeti trebuh*

Podobna posebnost so opisi, ki imajo namesto iskanega samostalnika zapisane glagolske frazeme pa tudi elipse z bolj ali manj zamolčanim glagolskim jedrom (SLA 1.2: 18, 21):

revma → *trgati po kosteh* → *po kosteh*
zanohtnica → *gnojiti se za nohtom* → *za nohtom*

Še drugačni odmiki v zveze s samostalniki pomenijo gradivo za nove posamostalitive in obratno:

suh → *suhega lica* → *bleduša*
trebušast → *z velikim trebuhom* → *trebušon*
mrlič → *mrtev človek* → *ta mrtvi*
smrt → *zadnja ura* → *ta zadnja*

Na drugi strani je lahko izpostavljeno ravno glagolsko jedro ter podano v nedoločniku:

nahod → *On kiha* → *kihati*
kašelj → *On kašlja* → *kašljati*

2 Glagolska gesla

Narečni odgovori na glagolska vprašanja pa se praviloma podajajo v nedoločniku, le da se radi vključujejo v stavke z določnimi povedki:

stegniti se → *Foter jo je zategnil*
stegniti se → *Minilo jo je veselje*
tvor → *Nekaj se ji pišči*
sirota → *Ni \emptyset oča, ni \emptyset matere*

Določni povedki že s protistavo preteklikov *je zategnil* in *minilo je* ter sedanjikov *pišči*, *ni* in *ni* kažejo na soodvisnost (S) v času nasproti odvisnosti (O) v kakovosti in kraju:

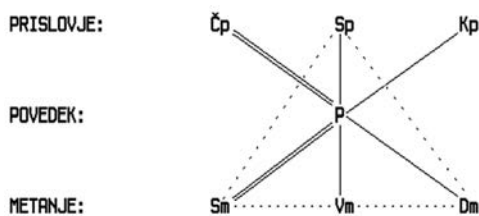
(S) *kdaj*
 (X) *koliko*
 (O) *kako*
 (O) *kam ali kje ali kod*

Na določne povedke se navezuje tudi shajanje in razhajanje med formalnimi in logičnimi osebki (Sicherl – Žele 2012: 51). Skladno s parnimi vprašanji so formalni osebki *foter*, *veselje*, *nekaj*, \emptyset oča in \emptyset matere še drugače soodvisni s povedki (P), medtem ko so logični osebki *jo* in *se, ji* zgolj odvisni od njih:

- (S) *kdo ali kaj*
- (X) *koga ali česa*
- (O) *koga ali kaj*
- (O) *komu ali čemu*

3 Prislovje in metanje

Prva skupina vprašanj po prislovju oziroma cirkumstantih (Nartnik 2002: 381) navaja na razlikovanje med časovnim prislovkom (Čp) nasproti srednjemu prislovku (Sp) in krajevnim prislovkom (Kp), druga skupina skupina vprašanj po metanju oziroma aktantih (Nartnik 2009: 69, 73) pa navaja še na razlikovanje med formalnimi osebki kot osebnimi in stvarnimi soodvisnimi meti (Sm) nasproti logičnim osebkom kot osebnim vmesnim metom (Vm) v tožilniku in osebnim dodatnim metom (Dm) v dajalniku (Vincenot 1975: 249):

Pri formalnih osebkih je sicer važno že iskanje osebnih in stvarnih soodvisnih metov na ničelni stopnji \emptyset , podano v nasprotnih stavkih:

<i>stegniti se</i>	→ <i>Ta rajni \emptyset je</i>	→ <i>Kdo je ta rajni?</i>
		→ <i>On je ta rajni</i>
<i>stegniti se</i>	→ <i>Vzelo \emptyset ga je</i>	→ <i>Kaj ga je vzelo?</i>
		→ <i>Vrag ga je vzela</i>

Prvi stavek je pravzaprav odgovor na navadni glagol *umreti*, ki je kot tak bližji posmrtnemu zveličanju, izraženemu z nesrednjim spolom posamostaljenega pridevnika *ta rajni* in osebnega soodvisnega meta \emptyset (Stramljič Breznik 1999: 275), medtem ko je drugi stavek ravno odgovor na ekspresivni, iztisni glagol *stegniti se* (Nartnik 2011: 155, 157), ki je kot tak bližji posmrtnemu pogubljenju, izraženemu s srednjim spolom opisnega preteklika *vzelo je* in splošno stvarnega soodvisnega meta \emptyset . Na nesrednji spol namreč kaže dodatno vprašanje prepoznave z iskalnoosebnim zaimkom *kdo*, na srednji spol pa dodatno vprašanje razpoznave z iskalnostvarnim

zaimkom *kaj* (Nartnik 2007: 21, 22). Primerjava tudi kaže, kako se splošnostvarni soodvisni met \emptyset drugega stavka načelno pozunanji v živi soodvisni met *vrag* nasproti osebni vmesnemu metu *ga*. Splošnostvarni soodvisni met \emptyset naslednjih dveh stavkov pa se načelno pozunanji tako, da je vmes možno še ponotranjenje v neživi soodvisni met *tres* oziroma *mrz* (Běličová – Uhlířová 1996: 55, 56):

<i>mrzlica</i>	→ <i>Trese \emptyset ga</i>	→ <i>Kaj ga trese?</i>
	→ <i>Tres ga trese</i>	→ <i>Mrz ga trese</i>
<i>mrzlica</i>	→ <i>Mrzi \emptyset ga</i>	→ <i>Kaj ga mrzi?</i>
	→ <i>Mrz ga mrzi</i>	→ <i>Mrz ga ima</i>

Neživi soodvisni met se z zunanje sile, kakor sta *mrz* ali *voda*, hočeš nočeš prenese kar na prizadeti del telesa (Žele 2007: 350), kakor sta *golt* in *prst*:

<i>vodenica</i>	→ <i>Zaliva \emptyset ga</i>	→ <i>Kaj ga zaliva?</i>
		→ <i>Voda ga zaliva</i>
<i>vodenica</i>	→ <i>Nabira \emptyset se mu</i>	→ <i>Kaj se mu nabira?</i>
		→ <i>Voda se mu nabira</i>
<i>bezgavka</i>	→ <i>V krofju \emptyset ga boli</i>	→ <i>Kaj ga tam boli?</i>
		→ <i>Golt ga boli</i>
<i>zanohtnica</i>	→ <i>Gnoji \emptyset se mu</i>	→ <i>Kaj se mu gnoji?</i>
		→ <i>Prst se mu gnoji</i>

V zvezi s srednjimi prislovkami (Sp) lahko del telesa celo prevlada. Na srednji prislovek kolikosti *koliko* se namreč navezuje mernoosebni soodvisni met *ga* v naslednjih dveh stavkih:

<i>suh</i>	→ <i>Sama kost in koža ga je</i>	→ <i>Koliko ga je?</i>
	→ <i>Samo kost in kožo \emptyset ima</i>	→ <i>Koliko česa \emptyset ima?</i>
<i>trebušast</i>	→ <i>Sam trebuh ga je</i>	→ <i>Koliko ga je?</i>
	→ <i>Samo trebuh \emptyset ima</i>	→ <i>Koliko česa \emptyset ima?</i>

Na srednji prislovek kakovosti *kako* se spet navezujeta splošnostvarni soodvisni met \emptyset in osebni dodatni met *mu* ob zastopnem glagolu *je* (Kopečný 1962: 161, 173), kar se spet razveže v osebni soodvisni met \emptyset ob povratnem glagolu *se ima*:

<i>stegniti se</i>	→ <i>Presvetlo \emptyset mu je</i>	→ <i>Kako \emptyset mu je zdaj?</i>
		→ <i>Kako \emptyset se ima zdaj?</i>
<i>stegniti se</i>	→ <i>Odzvonilo \emptyset mu je</i>	→ <i>Kako \emptyset mu je zdaj?</i>
		→ <i>Kako \emptyset se ima zdaj?</i>

Razvezava zastopnosti razkriva osebno počutje, in to pri geslih, ki se nanašajo na človeka, niti ni nepričakovano.

Literatura

- Běličová – Uhlířová 1996 = Helena Běličová – Ludmila Uhlířová, *Slovanská věta*, Praha: Euroslavica, 1996.
- Kopečný 1962 = František Kopečný, *Základy české skladby*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962.
- Nartnik 2002 = Vlado Nartnik, Prislowna raba brezpredložnega tožilnika v Poezijah Franceta Prešerna, v: *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*, ur. Marko Jesenšek – Bernard Rajh – Zinka Zorko, Maribor: Slavistično društvo, 2002 (Zora 18), 381–389.
- Nartnik 2007 = Vlado Nartnik, Slovníška razvrstljivost samostalnikov v Slovenščini za tužce, v: *Besedje slovenskega jezika*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo, 2007 (Zora 50), 21–25.
- Nartnik 2009 = Vlado Nartnik, K iskalnim vprašalnicam slovanskega jugozahoda, *Riječ: časopis za slavensku filologiju* (Rijeka) 15 (2009), št. 3, 68–74.
- Nartnik 2011 = Vlado Nartnik, Leksem *stegniti se* v slovenskih narečjih, v: *Narečna prepletanja*, ur. Goran Filipi, Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče – Univerzitetna založba Annales, 2011, 155–160.
- Sicherl – Žele 2012 = Ava Sicherl – Andreja Žele, *Slovensko-angleški glosar jezikoslovnega izrazja*, Ljubljana: Oddelek za anglistiko in amerikanistiko – Oddelek za slovenistiko, 2012.
- SLA 1.2 = *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezní, družina) 2: komentarji*, ur. Jožica Škofic, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas).
- Stramljič Breznik 1999 = Irena Stramljič Breznik, *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*, Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1999 (Zora 7).
- Vincenot 1975 = Claude Vincenot, *Essai de grammaire slovène*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975.
- Zimek 1963 = Rudolf Zimek, *Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.
- Žele 2007 = Andreja Žele, Brezosebni glagoli in brezoseb(kov)na raba, v: *Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU 20*, Ljubljana: SAZU, 2007, 337–357.

**Describing diseases and death using logical subjects
in the first volume of the *Slovenian Linguistic Atlas***

Summary

The first volume of the Slovenian Linguistic Atlas refers to the semantic field ‘man’ – his body, diseases, and family. Nouns predominate among the entries denoting diseases and death; they are followed by adjectives (slightly fewer), and verbs (two).

In dialect responses to nonverbal questions, now and then an adjective appears in place of a noun and vice versa (the type *vodenica* ‘edema’ → *biti vodeničen* ‘to be edematous’ and *trebušast* ‘with a large belly’ → *imeti trebuh* ‘to have a belly’). A similar quality is seen in descriptions that have a verbal phraseme in place of an expected noun, and also ellipsis with a more or less omitted verbal core (the type *zanoihtnica* ‘whitlow’ → *(gnojiti se) za noihtom* ‘(to have an abscess) behind the nail’). The verbs themselves are generally given in the infinitive, but often appear in sentences with formal subjects as personal or non-personal first actants in opposition to logical subjects as personal second actants in the accusative and personal third actants in the dative. For formal subjects, the distinction between personal and non-personal first actants is already important at the null level \emptyset , given in counterposed sentences.

<i>stegniti se</i>	→ <i>Ta rajni \emptyset je</i>	→ <i>Kdo je ta rajni?</i>
‘to kick the bucket’	‘He is the deceased’	‘Who is the deceased?’
		→ <i>On je ta rajni</i>
		‘He is the deceased’
<i>stegniti se</i>	→ <i>Vzelo \emptyset ga je</i>	→ <i>Kaj ga je vzelo?</i>
‘to kick the bucket’	‘It took him’	‘What took him?’
		→ <i>Vrag ga je vzelo</i>
		‘The Devil took him’

The nominalized adjective *ta rajni* ‘the deceased’ in the first sentence points to the personal first actant \emptyset ‘he’, whereas the neuter gender of the past tense *vzelo je* ‘took’ in the second sentence indicates the ambient first actant \emptyset ‘it’, which is in principle externalized in the animate first actant *vrag* ‘the Devil’ counterposed to the personal second actant *ga* ‘him’.